

THE KEY TO THE GREAT LAVRA "HOLY FORTY MARTYRS"

Assoc. Prof. Mirko Robov, Ph.D.

mrobov@abv.bg

National Archaeological Institute with Museum –
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

Abstract: *The key was found in the northern yard of the "Holy Forty Martyrs" monastery, approximately where the northern gate of the complex must have been located. As a plastic two-dimensional piece the key is shaped as an upright human figure. It belongs to the type of padlocks keys, which unlock with a sliding movement. It's made of wrought iron, with a complex locking code.*

The key depicts an upright human figure with symmetric proportions, with two hands relaxed on the sides of the body. The general silhouette, the proportions, the clothing style and the modeling of the veiled head, resembles an image of a monk, which corresponds to the function of the item, as a key to the main gate of the "Holy Forty Martyrs" monastery in Veliko Tarnovo.

Keywords: Key; Monk; Gate; Robe; Underrobe; Monastery; Padlock

ЕДНА ЕМБЛЕМАТИЧНА НАХОДКА ЗА ВЕЛИКАТА ЛАВРА "СВ. ЧЕТИРИДЕСЕТ МЪЧЕНИЦИ"

доц. Мирко Робов

Национален археологически институт с музей
при Българска академия на науките, София, България

Резюме: *Ключът е открит в северния двор на манастира „Св. 40 мъченици“, приблизително там, където вероятно е била ситуирана северната порта на комплекса. Като пластична двуизмерна творба ключът е с форма на изправена човешка фигура. Принадлежи към ключовете за катинари с отключване чрез преплъзване. Изработен е от*

желязо чрез изковаване, със сложен заключващ код. Ключът изобразява изправена човешка фигура, в правилни пропорции, като двете ръце са встрани, отпуснати по протежение на тялото. Общият силует, пропорциите, характерът на облеклото и моделировката на главата с покривалото върху нея доближават фигурата до изображение на монах, в съответствие с предназначението на находката като ключ на главната порта на манастира "Св. 40 мъченици" в Търново.

Ключови думи: ключ; монах; порта; расо; подрасник; манастир; кофар

Находката е открита през 2004 г. при разкопките в северния двор на манастира „Св. 40 мъченици“, в участъка непосредствено югоизточно от криптата-параелис, т.е. в северозападния ъгъл на комплекса. Представлява ключ с форма на изправена човешка фигура. Намирането на ключове не е рядкост в проучванията на столично Търново, както в укрепеното пространство (Nikolova, 1974: pp. 241-244), така и в обекти от столичното подножие. Не е рядкост и за предстолично и следстолично Търново. Сходни заключващи системи и съответстващите на устройствения им принцип ключове се откриват на територията на цялата страна (Dzhingov, 1966: pp. 53-55), (Ognenova & Georgieva, 1955: p. 408), (Tsonchev, 1950: p. 300), (Srednovekovniyat Cherven, 1985: pp. 175-176), Русия (Kuzov, 2005: p. 168) и др. Ключовете са елемент от заключващи системи от различен тип (Ribakov, 1948: p. 218), (Kuzov, 2005: pp. 161-171), но като форма и устройство запазват една устойчива традиция за сравнително дълъг период от време. Всъщност, познати са няколко принципа в конструирането и действието на заключващото устройство, в непосредствено съответствие с което е оформлението на бравата или на катинара. Така и формата на самия ключ напълно съответства на принципа на заключване (завъртане или преплъзване) (Ribakov, 1948: p. 218), от една страна, и със секретния код, от друга. Усложняването на този заключващ механизъм за да бъде достатъчно добре подсигурен, разделя самите ключове в няколко групи. Така, видимото сходство и в технология, и в материала за изработка, а също и в принципа на заключващото устройство не поставя съществени различия за самите

ключове, нито дори и за секретните конструкции, за които са били предназначени.

Ключът от Великата лавра представлява съществен интерес в няколко отношения: на първо място с неговото местонахождение; на второ място, с датировката на находката, открита в пласт с материали от столичния период на Търново, което хронологически я съотнася с царския манастир; на трето място това е прецизната технология на изработка чрез изковаване, издаваща майсторските умения на средновековния производител, изработил поръчката, и не на последно място – това е семантиката на самото изображение.Находката от Великата лавра "Св. 40 мъченици" принадлежи към ключовете предназначени за катинари, при които принципът на затварящия механизъм е чрез приплъзване.

Като всъщност групата катинари с този начин на заключване е далеч по-разпространена и употребявана от останалите такива (Ribakov, 1948: p. 218). Принципът на работа на този тип катинари е известен и добре изследван. Катинарът се състои от два цилиндъра, прикрепени един към друг. Дължината им е около 6-7 см.

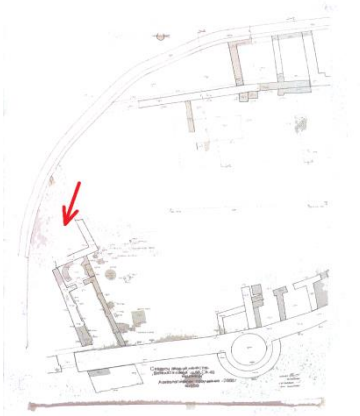
Единият от тези цилиндри е просто устроен като в него влиза гладкия край на извитата желязна дръжка. В другият,където всъщност се поставя ключът, към желязната дръжка са прикрепени под различен ъгъл пружиниращи стоманени пластини, поставени под различен ъгъл, както и по различен начин една спрямо друга (което по същество е заключващият механичен код, за който е предназначен конкретен ключ). При приплъзването на ключа, пластините се прибират към оста и става възможно желязната дръжка да бъде извадена от цилиндъра(Ribakov, 1948: p. 219, fig. 42). След първоначалното изковаване, което е придавало нужната здравина на предмета, е следвала допълнителна изработка на детайлите посредством пили с определена форма. Както вече посочихме, ключът представлява в качеството си на пластична творба, фигура на изправен човек.

Това естествено поставя проблема за семантиката на реализираното с творбата конкретно изображение. Несъмнен интерес представлява в случая символиката, която свързва въпросната пластична творба с комплекса, за чиито непосредствени нужди е поръчана и

изработена, а съответно и използвана в определен отрязък от време, т.е. Великата лавра „Св. Четиридесет мъченици“.

Такъв тип антропоморфни ключове определено са рядкост видно от обнародваните екземпляри, открити при археологическите разкопки. Подобен ключ, примерно, е поставен под №24 в табло II в изследването на Хр. Кузов (Kuzov, 2005: p. 169, table II). В този случай по-скоро става въпрос за усложнен заключващ код, отколкото за символично изобразяване на определен типаж.

Към групата на разглежданите екземпляри не би могла да бъде включена известната триизмерна статуетка от Плиска, определена от Ст. Михайлов именно като ключ (Mihaylov, 1955: pp. 77-80). Това предназначение на пластичната творба се извежда от поставеното под известен, макар и сравнително малък, ъгъл тяло на музиканта, спрямо основата на статуетката. Въпросната находка е изработена от бронз чрез отливане, като завършения си вид е получила след допълнителна обработка. Това, по-скоро е едно произведение на дребната пластика.

Фигура 1. Местонахождение на ключа. Северен двор (план)

Статуетката представя изправена фигура на мъж върху профилирана поставка. Отгоре върху главата, върху разширена основа наподобяваща шапка, е поставен дълъг, заострен шип (определен от Ст. Михайлов като шило). Според описанието на автора, фигурата е "облечена в къса дреха, краката ѝ са обути във високи обувца, а в ръцете

и пред гърдите има музикален струнен инструмент – лютня" (Mihaylov, 1955: p. 77). Местонахождението на находката от Великата лавра "Св. 40 мъченици" е крайният участък от северния двор (Фиг.1).

Това е от важно значение по две причини. Първата от тях е обстоятелството, че най-вероятно тук е главната порта на манастира. Непосредствено по протежение на северния ограден зид на лаврата е трасето на една от основните вътрешно-столични комуникации – между Малката (Асеневата) порта на Царевец и южната порта на Трапезица, през брод на река Янтра (Robov, 2000-2001: p. 154), към който отвежда порта, затваряна с еднокрила врата (Robov & Dochev, 2006: pp. 376-377), (Robov, 2015: pp. 216-217) в преизползваната ранно-византийска крепостна стена по левия бряг на реката. Самият вход попада в тесен участък между северния ограден зид на лаврата и северния край с чупка към изток на останките от ранно-византийската крепостна стена. Тук очевидна е връзката с основния подход от крепостта Царевец през Малката или т. нар. Асенева порта. Пътят от нея към подножието на хълма се е разделял поне в три посоки – едната към установения вход, а от там през брод в реката към южната порта на Трапезица. Втория подход най-вероятно е отвеждал към мястото на т. нар. Владишки мост (където реката също е била преодолявана през брод към югоизточното подножие на Трапезица, а също и към път в посока към крепостта Раховец. Третата от посоките на това комуникационно разклонение е била към църквата „Апостоли Петър и Павел (Robov, 2015: p. 218).

Порта в северния зид на лаврата, не е установена. (Robov & Dochev, 2006: pp. 376-377), поради лошо запазеното състояние на северния ограден зид. Че именно това е северният ограден зид на лаврата показва и съществената разлика в дебелината му спрямо останалите зидове на криптата-парацелис. По-голямата част от този зид е разрушена. Дебелината му е 1,10 м. На такава височина градежът е запазен и в очертанията на северния зид на криптата, при чието изграждане, всъщност са надстроени останките от оградния зид. Той се наддава със стъпка от 0,20 м. В градежа са вложени средни по големина, обработени, споени с бял хоросан, с едри пясъчни примеси.

Оградният зид е запазен на дължина от 1,30 м източно от криптата. Вън от съмнение, именно тук е била главната порта на манастира, тъй като от север е единствено възможния подход, с директен излаз към основната вътрешно-столична комуникация в района – участъка от пътя по протежение на северния зид на лаврата, от една страна в посока към Малката порта на Царевец, и от друга – към южната порта на Трапезица. Към север, по левия бряг на реката, пътят отвежда в посока съседните манастири Св. Богородица Темнишка и Апостоли Петър и Павел. Така, откритата находка трябва да се свърже именно с манастирската порта. Известно е, че портите са се отключвали и заключвали от монах-портар (Tuleshkov, 1988: р. 93). Това в практиката на монашеския живот е специално натоварен монах с отговорност за охраната на манастира и контрол на потока през входната врата. Неговата килия логично е била ситуирана в непосредствена близост до самата порта. В плана на манастира „Св. 40 мъченици“ е възможно това да е най-северната килия от западното (т. е. монашеското) крило на комплекса, която видимо е в известна дисхармония с плана на самото крило. Тук интересен е и друг момент, установен в хода на проучване на северния двор на манастира. Още при сондажите по протежение на източното крило на манастира, първоначално пред трапезарията, а впоследствие и в участъка до северната граница на комплекса, се установи наличие на два слоя разрушения, разстлани по протежение на целия участък.

Горният от тези слоеве датира от края на XIV век и се състои от камъни с полепнал хоросан, керамо-пластична украса, фрагменти от строителна керамика и др. Под него се установи по-ранен слой, също от равномерно разстлани разрушения, който датира от втората половина на XIII век. Материалите в него са сходни с тези от по-горния слой, но сред тях се откриват и немалко фрагменти от вътрешна стенопис (Robov, 2000-2001: pp. 145-148).

Тези материали могат да се свържат със строителен период на църквата или на трапезарията на комплекса, ако в нейното оформление е била вложена подобна вътрешна и фасадна украса. Но докато по протежение на северния манастирски двор, въпросните два слоя от разрушения са равномерно разстлани и върху тях са оформени ходови

нива, съответно от втората половина на XIII век и от края на XIV век, то непосредствено до северния ограден зид на лаврата разрушенията са струпани на по-голяма височина. Именно това е мястото, където е открит въпросния ключ, което определено го отнася хронологически или към материалите с *terminus postquem* втора половина на XIII век или края на XIV век, като втората възможност е по-вероятна видимо от нивото на което е открит (дълбочина от 0,60 м в квадрат III-7, т. е. на около 5 м източно от криптата-параелис, приблизително в посока на нейната надлъжна ос).

Като елемент от заключващо устройство, ключът е сходен с известните екземпляри от Царевец, от Червен, както и от други райони на страната. Размерите му го поставят сред най-големите образци, което свидетелства и за характера и размерите на самото заключващо устройство. Поставен в него, той е действал чрез преплъзване. Изработката е от желязо чрез изковаване. Не само постигнатата обща форма, но и прецизно оформените секретни елементи на сложния затварящ код, издават високите технологични умения на майстора.

Фигура 2. Ключ от Великата лавра (преди консервацията)

Дължината на предмета е 13,3 см. Ръкохватката е с плоска, елипсовидна форма, удобна за употреба по предназначението на самия ключ.

В средата е пробит малък отвор за привързване към ремък или просто за окачване, както е всъщност при почти всички известни екземпляри от този вид (Фиг. 2).

Общият силует на ключа представлява двуизмерна пластична творба. Изобразена е изправена човешка фигура, в правилни пропорции, като двете ръце са встрани, отпуснати по протежение на тялото (Фиг.3).

Фигура 3. Лице и опакo на ключа (след консервацията)

Дрехата е дълга като достига непосредствено до глезените. Ръкавите са тесни, и почти прилепнали към ръцете.

Ширината им е такава, че като цяло дрехата по-скоро наподобява подрачник. Напълно естествено е персонажът да бъде показан именно с тази дреха, а не с мантия, заради необходимостта в областта на гърдите и крайниците на практика да бъде изработен с различни детайли заключващия код, който е сравнително сложен.

Моделировката на главата показва ясно наличие на покривало, което наподобява скуфия, като разширението в основата на главата би могло да показва наличие на широка брада. Подобна моделировка би могла да показва и клобук (шапка с наметало) като покривало на главата.

Всъщност, трудно и рисковано е прецизирането на този детайл, поради състоянието на находката при нейното откриване, с естествената корозия заради материала от който е изработена, както и

поради силно стеснената възможност за добавяне на детайли след допълнителна обработка върху закалената повърхност, в резултат на изработката чрез изковаване.

Изображенията на монаси в няколко от миниатюрите, примерно в Томичовия псалтир, биха могли да ни послужат като ориентир за възможно тълкуване на изображението от ключа от Великата лавра. Така например, сходен с изображението на ключа е силуетът на монасите, които заедно монахини и отшелници, са поставени от двете страни на Богородица Оранта в миниатюрата на лист 292 б, икос X (Богородица, опора за приелите обета на безбрачието) (Dzhurova, 1990: p. 117), (Shtepkina, 1963: table LXI).

Вляво от допоясното изображение на благославящия Христос, в миниатюрата на лист 293 б, кондак XI (Възхвала към Христос) също са поставени група монаси, като и при тях силуетът е сходен на изображението на ключа персонаж (Dzhurova, 1990: p. 117), (Shtepkina, 1963: table LXI). Посочените два примера, като тематично влияние на средата, където възниква един книжовен и художествен паметник, или друг такъв имащ определено отношение към конкретната среда (в смисъла на предложената от нас теза и ключът на манастира "Св. Четиридесет мъченици"), са важни в случая и поради факта, че изследователите на Томичовия псалтир свързват неговата изработка именно с един от близките до столицата манастирски скриптории, и по точно този в Килифаревската школа на Теодосий Търновски (Dzhurova, 1990: pp. 84-86). Или, както обосновава А. Джурова: "морално-дидактическият характер на илюстративния цикъл, подчертаването на илюстрациите, в които се утвърждават основни догми... групите монаси и църковни певци, обграждащи иконите... дават възможност да допуснем, че този ръкопис е възникнал в исихастка монашеска среда, някои от историческите събития през периода между 1350 и 1360 г." (Dzhurova, 1990: p. 84). След отстраняването на корозията и последвалата лабораторна консервация на находката, макар и слабо, проличават и някои детайли в оформлението на лицето, при което. Възможно е, обаче, състоянието на повърхността да подвежда относно тяхното наличие, тъй като възможностите за допълнителна обработка са били силно ограничени,

предвид вида на материала, както и постигнатата след процеса на изковаването добра закалка.

Така предложеният анализ на находката от северния двор на манастира "Св. Четиридесет мъченици", на място, където би трябвало да е поставена в плана на комплекса северната му порта, естествено почива върху логичното допускане, че откритият тук железен ключ за катинар, трябва да се свърже именно с инвентара на лаврата. Поставена в този контекст, моделираната човешка фигура възпроизвежда един сравнително обобщен образ тъкмо на обитавалата манастира социална група, т. е. на монашеското братство. Към такъв извод определено навежда характера на фигурата на изправен човек, с овала на неговата глава, както и дрехата в която е облечен.

Литература / References

- Dzhingov, B. (1966).** Prinos kam materialnata kultura na Preslav i negovata okolnost (in Bulgarian). In: *Arheologia*, 1966, 2, pp. 42-56 // [Джингов 1966: Б. Джингов. Принос към материалната култура на Преслав и неговата околност. Археология, 1966, 2, 42-56]
- Dzhurova, A. (1990).** Tomichov psalter (in Bulgarian), V.1, Sofia, Bulgaria, 1990 // [Джурова 1990: А. Джурова. Томичов псалтир, т.1, С., 1990]
- Kuzov, H. (2005).** Srednovekovni klyuchove i katinari ot severoiztochna Bulgaria (in Bulgarian). *Balgarskite zemi prez srednovekoviето /VII-XVIII/*. Mezhdunarodna konferentsia v chest na prof. Al. Kuzev. Varna, Bulgaria, 2005, pp. 161-178 // [Кузов 2005: Х. Кузов. Средновековни ключове и катинари от североизточна България. Българските земи през средновековието /VII-XVIII в./ Международна конференция в чест на проф. Ал. Кузов. Варна, 2005, 161-178]
- Mihaylov, St. (1955).** Arheologicheski materiali ot Pliska (in Bulgarian). *IAI*, XX, 1955, pp. 49-181 // [Михайлов 1955: Ст. Михайлов. Археологически материали от Плиска. *ИАИ*, XX, 1955, 49-181]
- Nikolova, Ya. (1974).** Domashniyat bit i vaobrazhenieto v dvoretsa na Tsarevets spored arheologicheskiа material (in Bulgarian). *Tsarevgrad Tarnov*, 2, Sofia, Bulgaria, 1974, pp. 187-416 // [Николова 1966: Я. Николова. Домашният бит и въоръжението в двореца на Царевец според археологическия материал. Царевград Търнов, 2, С., 1974, 187-416]

- Ognenova, L.; Georgieva, S. (1955).** Razkopki na manastira Pod Valkashina v Preslav prez 1948-1949 (in Bulgarian). IAI, XX, 1955 // [Огненова, Георгиева 1955: Л. Огненова, С. Георгиева. Разкопки на манастира Под Вълкашина в Преслав през 1948-1949 г. ИАИ, XX, 1955]
- Ribakov, B. (1948).** Remeslo drevney Rusi (in Russian). Moscow, Russia, 1948 // [Рыбаков 1948: Б. Рыбаков. Ремесло древней Руси. Москва, 1948]
- Robov, M. (2000-2001).** Novite prouchvania na manastira "Sv. Chetirideset machtsenitsi" vav Veliko Tarnovo i problemat za negovata stroitelna hronologia" (in Bulgarian). IRIMVT, XV-XVI/2000-2001, pp. 142-151 // [Робов 2000-2001: М. Робов. Новите проучвания на манастира "Св. Четиридесет мъченици" във Велико Търново и проблемът за неговата строителна хронология". ИРИМВТ, XV-XVI/2000-2001, 142-151]
- Robov, M. (2015).** Reka Yantra kato vodno prepyatstvie v stolichno Tarnovo (in Bulgarian). NVU "Vasil Levski", Sbornik dokladi ot godishna universitetska nauchna konferentsia. V. 5, Nauchno napravlenie "Sotsialni, stopanski i pravni nauki". Veliko Tarnovo, Bulgaria, 2015, pp. 213-223 // [Робов 2015: Робов, М. Река Янтра като водно препятствие в столично Търново. НВУ "Васил Левски", Сборник доклади от годишна университетска научна конференция. т.5. Научно направление "Социални, стопански и правни науки". Велико Търново, 2015, 213-223]
- Robov, M.; Dochev, K. (2006).** Prouchvania na Velikata lavra "Sv. Chetirideset machenitsi" (severen dvor na manastira) (in Bulgarian). AOR prez 2005, Sofia, Bulgaria, 2006, pp. 376-377 // [Робов, Дочев 2006: М. Робов, К. Дочев. Проучвания на Великата лавра "Св. Четиридесет мъченици" (северен двор на манастира). АОР през 2005, С., 2006, 376-377]
- Shtepkina, M. (1963).** Bolgarskaya miniatyura XIV. Issledovaniy psaltiri Tomicha (in Russian). Moscow, Russia, 1963 // [Щепкина 1963: М. Щепкина. Болгарская миниатюра XIV века. Исследования и псалтыри Томича. М., 1963]
- Srednovekovniyat Cherven, (1985).** Srednovekovniyat Cherven (in Bulgarian), V.1, Sofia, Bulgaria, 1985 // [1985: Средновековният Червен, т.1, С., 1985]
- Tsonchev, D. (1950).** Arheologicheski vesti (in Bulgarian). IAI, 1950 // [Цончев 1950: Д. Цончев. Археологически вести. ИАИ, 1950]
- Tuleshkov, N. (1988).** Arhitekturat na balgarskite manastiri (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, 1988 // [Тулешков 1988: Н. Тулешков. Архитектурата на българските манастири. С., 1988]

CULTURAL AND
HISTORICAL
HERITAGE

PRESERVATION
PRESENTATION
DIGITIZATION

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО: ОПАЗВАНЕ, ПРЕДСТАВЯНЕ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE: PRESERVATION, PRESENTATION, DIGITALIZATION

Научна поредица: брой 1(6), година V (2019)
Science series: volume 1(6), year V (2019)

ISSN: 2367-8038

Редактори
Петко Ст. Петков
Галина Богданова

Институт по математика и
информатика
БАН, България

Материалите в сборника са обект на авторско право. Разрешава се безвъзмездното ползване на техни електронни/ хартиени копия само за лична употреба или с цел обучение, при писмено указание за липса на търговски намерения и пълно цитиране на текста от тази страница.

За копиране под друга форма, препубликуване или публикуване на сървъри се изисква писмено разрешение и/или заплащане.

© **Авторски колектив, 2019**

Технически редактори:
Николай Ноев, гл. ас. д-р
Калина Сотирова-Вълкова, ас. д-р

Editors
Petko St. Petkov
Galina Bogdanova

Institute of Mathematics and
Informatics
BAS, Bulgaria

This work is subject to copyright. Open and free use of digital/ hard copies of publications is granted only for personal or educational use, while there are written statement for not-commercial intention and full citation of the text of the current page.

For any other reproducing types, re-publishing, photocopying, recording, or any other storage retrieval system/server is required written permission and/or fee.

© **Authors` Group, 2019**

Technical editors:
Nikolay Noev, Assist. Prof. PhD
Kalina Sotirova-Valkova, Assist. Prof. PhD